

ҲАДИС ИЛМИ РИВОЖИДА АБУ ҲАФС НАСАФИЙ “АЛ-ЯВОҚИТ ФИ-Л-МАВОҚИТ” АСАРИНИНГ ИЛМИЙ АҲАМИЯТИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10396616>

Махсумхонов Раҳматхон Аҳмаджонович

Ўзбекистон халқаро ислом академияси докторанти

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Абу Ҳафс Насафийдан катта илмий мероси қолгани ва улар ичида ал-Явоқит фил мавоқит” асарининг ўрни, асар орқали ўша даврга хос илмий терминлар, илм марказлари ва олимлари хусусида тўхталиб ўтилди. Хусусан, ўша даврда мавжуд бўлган географик жой номлари ўрганилиб, ҳозирги кундаги ҳудудлар билан қиёсланди.

Калит сўзлар

Кушония, Зандана, Иштихон, Ригадамун, Касба, Жавбак, Кохуштувон.

Комусий олим Абу Ҳафс Насафий ўзидан сермахсул ижод намуналарини қолдирган. Турли манбаларда унинг 100 дан ортиқ китоби бор экани келган. Олим ёзган асарларига қараб фақиҳ, адиб, усул олими, мутакаллим, муфассир, муҳаддис, нахв олими, луғат олими, тарихчи сингари унвонлар билан тилга олинади.

“Ал-Явоқит фи-л-мавоқит” асари олим яшаган даврдаги ҳадис китобларининг ёзилиш услуби, дарс ўтиш дастури қандай бўлганини билдириш баробарида таниқли муҳаддислар ва ҳадис санадлари ҳақида қимматли маълумотларни беради. Шунингдек, санадда келган муҳаддиснинг нисбасига қараб ўша даврда мавжуд бўлган географик жой номларини ҳам аниқлаш мумкин.

Ушбу асар Муҳаммад ибн Умар Кошғарий томонидан 594/1198 йил муҳаррам ойининг бошида талабаларга имло тарзида айтилиши бошланган. Унинг айтишича бу вақтда бошлаганига сабаб, Абу Ҳафс Насафий китобнинг биринчи фаслини “Йилнинг биринчи ва охири куни” деб номлаганига ҳамоҳанг тарзда бўлган. Ўз навбатида Муҳаммад ибн Умар Кошғарийнинг санади Абу Ҳафс Насафийга икки устози орқали боғланади. Бири 560/1165 йил Марғилонда Али ибн Абу Бакр ибн Абдужалил Марғилоний бўлса, иккинчиси Самарқандда Муҳаммад ибн Абу Бакр ибн Юсуф Малузий эди.

ЎЗР ФА ШИ кўлёмалар фондида Р: 3176 рақам остида сақланаётган кўлёмма Муҳаммад ибн Умар Кошғарий ривоятига асосан ёзилган. Ушбу

кўлэзмага кўра Муҳаммад ибн Умар китобни икки марта шогирдларига имло қилиб ёздирган. Дастлаб 594/1198 йил муҳаррам ойида ёздирган бўлса, иккинчи марта 637/1239 йил рамазон ойида имло қилган. Демак, Муҳаммад ибн Умар Кошғарий устозидан ижоза олганидан 34 йил ўтганидан сўнг биринчи марта, 77 йил ўтгандан сўнг иккинчи марта имло қилган. Қўлэзманинг охириги варақида “Оламлар Парвардигори Аллоҳга ҳамдлар бўлсин! Ушбу шарафли китоб хижрий 649/1251 йил муҳаррам ойининг 25 куни душанба куни Аллоҳнинг энг заиф қули Али ибн Ҳаким томонидан кўчирилди” деб ёзиб қўйилган. Бундан маълум бўладики ушбу қўлэзма муаллиф яшаган даврга яқин ва қадимий манба ҳисобланади. Қолаверса, Ўрта Осиёга мўғилларнинг истилоси даврида илм аҳли ва китоблар таснифи қай ҳолатда бўлганини ўрганишда асосий манба бўлиб хизмат қилади.

Муаллиф ушбу асарда 1536 та ҳадисни икки юздан ортиқ устозларидан ривоят қилган. Ушбу ҳадислар ва уларнинг ровийлари орқали ўлка маънавий ҳаётини ўрганиш мумкин.

Хусусан, Абу Ҳафс Насафий “уруш ҳаром қилинган ойлар, улардан бири Ражаб ойи” деган фаслда устози Шайх, Имом, Хатиб каби сифатлар билан тилга олган Абу Содик Аҳмад ибн Ҳусайн ибн Али Занданийдан ҳадис ривоят қилган. Ушбу ровийнинг нисбасига эътибор берилса, Зандан ёки Зандана деган жойга мансублиги келиб чиқади. Тарихий манбаларда бу жой Бухородаги бир қишлоқ номи деб келган. Зандан қишлоқ сифатида тилга олинсада, аслида маънавий ва иқтисодий жабҳада ривожланган ҳудуд бўлган. Занданий нисбаси билан машҳур бўлган кўплаб муҳаддислар етишиб чиққан. Уларга Абу Бакр Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Ҳамдон Бухорий Занданий, Абу Ҳомид Аҳмад ибн Мусо ибн Ҳотим ва унинг амакиваччаси Муҳаммад ибн Саъид ибн Ҳотим каби ҳадис илми олимларини келтириш мумкин. Шунингдек, Мовароуннаҳр қориси сифатида танилган Муҳаммад ибн Муҳаммад Занданий ва Абу Тоҳир Наср ибн Али ибн Иброҳим Занданийлар Қуръон илмларининг кенг тарқалишида хизматлари беқиёс. Хусусан, Абу Тоҳир Наср ибн Али араб тили грамматикаси олими ва қироат ровийларидан бўлган Абу Али Кисоидан Қуръон қироати борасида ижоза олган ва Мовароуннаҳрда қироат илмининг ривожланишида катта ҳисса қўшган. Қолаверса, Зандан ҳудуди хунармандчиликда ҳам нуфузли мавқега эга бўлган. “Зандажанийя” номи билан машҳур бўлган мато айнан мана шу ерда ишлаб чиқарилган.

Юқоридаги ҳадисни Абу Содик Аҳмад ибн Ҳусайн ибн Али Занданий ўз устози Абу Саъид Бакр ибн Марзубон Иштихонийдан ривоят қилган. Бу олим Иштихон деган жойга мансуб бўлган. Иштихон қадимий шаҳар бўлиб, Самарқанддан етти фарсах узоқликда жойлашган. Марказ Самарқанддан

алоҳида маъмурий бошқарув органларига эга бўлган. Тарихий манбаларда Иштихонга жуда сўлим, табиати гўзал, сербоғ, кўплаб кишлоқларни бирлаштирган, боғдорчилик ва зироат билан танилган ҳудуд деб таъриф берилган. Бу ердан кўплаб муҳаддис олимлар етишиб чиққан. Хусусан, Абу Бакр Муҳаммад ибн Аҳмад Иштихоний тўрт мазҳаб етакчиларидан бири Муҳаммад ибн Идрис Шофеъийнинг шогирди ва айна вақтда Имом Бухорийнинг “ал-Жомеъ асСаҳих” асарини Фирабрийдан ривоят қилган. Бундан маълум бўладики, бу ҳудудда шофеъий мазҳабига эргашувчилар ҳам мавжуд бўлган.

Абу Ҳафс Насафий китобнинг аввалида устози Абу Наср Аҳмад ибн Абдурахмон ибн Исҳоқ Риғадмунийдан ҳадис ривоят қилади ва уни Шайх, Қози, Имом, Жамолиддин (диннинг жамоли) деган сифатлар билан келтирган. Ушбу олим Риғадмун (*ريغدمون*), (баъзи манбаларда Риғазмун (*ريغذمون*) деб келган)лик бўлиб, ўз даврининг кўзга кўринган алломаси бўлган. Абдулкарим Самъоний уни қуйидагича таърифлаган: “У халқ орасида гўзал Қози номи билан машҳур бўлиб, фазилати юксак, карами кенг, сермулоҳаза, хотиржам имом, ўз даврида Бухоро олимларининг пешвоси, қозилик лавозимига тайинланган, кўплаб шогирдларга ҳадис имло қилган устоз эди”. У туғилган Риғадмун эса, Бухородан тўрт фарсах узоқликдаги кишлок бўлган. У ердан кўплаб олимлар етишиб чиққан.

Олим устози Шайх, Ҳоким Абу Муҳаммад Абдулғаффор ибн Муҳаммад ибн Ҳусайн Касбавийдан ҳадис ривоят қилади. Ушбу ровийнинг нисбаси Насаф кишлоқларидан бири бўлган Касба деган жойга нисбатан ишлатилган. Баъзи ўринларда Касбий ёки Касбавий нисбаси билан ҳам келади. Бу кишлок Насафдан тўрт фарсах узоқликда жойлашган бўлиб, ўзининг масжиди, минбари ва бозорига эга ҳудуд бўлган. Бундан маълум бўладики, бу жой кишлок деб аталгани билан шаҳар мақомида бўлган. Бу ердан Муҳаммад ибн Қосим ибн Мансур Касбавий ва “Бўстон” китобининг муаллифи Абу Аҳмад Исо ибн Ҳусайн Касбавий каби олимлар етишиб чиққан.

Абу Ҳафс Насафий яна бир устози Шайх, Имом, Хатиб Абул Қосим Убайдуллоҳ ибн Умар Кушонийдан ҳадис ривоят қилади. Кушоний нисбаси Самарқанд атрофидаги Кушония шаҳрига нисбатан ишлатилган. Бу шаҳар сўғд водийсининг шимолий қисмида жойлашган бўлиб, Самарқанд билан ўртада ўн икки фарсах ва Бухородан икки кунлик масофада жойлашган. Кушония катта марказ бўлиб, турли ўлкалардан талабалар илм ўрганиш мақсадида сафар қилган. Жумладан, Абу Исҳоқ Фарро Балхий шундай дейди: “Мен Абу Али Ҳожибийнинг олдида Кушонияга бордим. У ердагилар уни Бухорога кетганини айтишди. Мен Бухорога бориб ўтирмадим, балки Кушонияда турдим. Унинг ўзи шу ерга қайтиб келди. Унинг олдида

борганимда бемор бўлгани туфайли ҳадис эшитиш насиб этмади. Лекин барча ижозага эга бўлган китобларидан ижоза берди. Бундан маълум бўладики, Кушония талабалар илм олиш учун сафар қиладиган йирик илмий марказ бўлган. Бу ердан кўплаб олимлар етишиб чикқан. Улар қаторида Абу Наср Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Ҳожиб Кушоний ва унинг ўғли Абу Али Исмоил ибн Муҳаммад Кушонийларни келтириш мумкин. Абу Али Исмоил ибн Муҳаммад “Сахиҳул Бухорий” асарини Фирабрийдан охриги бўлиб ривоят қилган ровий ҳисобланади.

Муаллиф “ал-Явоқит фил мавоқит” асарида Абу Бакр Муҳаммад ибн Сулаймон Кохуштувоний (الكاخش توادى) ёки Кохустувоний (الكاخش توادى) иштирок этган санад орқали ҳадис ривоят қилади. Олимнинг нисбасида келган Кохуштувоний сўзи Кохуштувон деган жойга алоқадор бўлиб, манбаларда Бухоро қишлоқларидан бири сифатида тилга олинган.

Абу Ҳафс Насафий яна бир устози Шайх фақиҳ Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ибн Али Жавбақийдан ҳадис ривоят қилади. Олимнинг нисбаси Жавбақ деган жойга нисбатан ишлатилиб, Насаф атрофидаги қишлоқ бўлган. Абдулкарим Самъоний ушбу жойга нисбатан “инсонлар яшайдиган хонага ўхшаш жой бўлган бўлса керак” деган тахминни илгари сурган. Ушбу нисба билан қуйидаги олимлар машҳур бўлган: Абу Туроб Исмоил ибн Тохир Жавбақий, Абу Наср Аҳмад ибн Али ибн Тохир Жавбақий, Абу Иброҳим ибн Аҳмад ибн Али ибн Тохир Жавбақий, Абул Ҳасан ибн Али ибн Аҳмад ибн Ҳусайн Жавбақий. Хусусан, Абу Наср Аҳмад ибн Али Жавбақий шофеъий мазҳаби олими бўлиш билан бир қаторда ҳам адиб, ҳам шоир сифатида танилган эди. Ироқ юртига сафар қилиб у ерлик ва хуросонлик шайхлардан таълим олган. Абу Исҳоқ Марвазийнинг кўлида фикҳ илмини ўрганиб, шофеъий мазҳабидаги етук олим Музанийнинг китобига ёзилган шарҳга иловаларни устозидан ёзиб олган. Сўнг Насафга қайтиб келган. Бу ерда бир неча йил истиқомат қилганидан сўнг ҳаж сафарига отланган. 340/951 йил ҳаж сафаридан қайтаётганда йўлда вафот этади. Ушбу маълумот ҳам ўлкада ханафий мазҳаби билан бир қаторда шофеъий мазҳаби кенг тарқалганига далил бўлади. Чунки бундай ҳолат йирик шаҳар ва илм марказларида учрайди. Мисол тариқасида ўз даврида энг йирик шаҳар ва марказ бўлган Бағдод, Басра, Кўфа шаҳарларини олиб қарасак бу ерларда тўрт мазҳаб, балки бошқа танилмаган мазҳабларнинг олимлари фаолият олиб борган. Ўрта Осиёнинг илм марказлари бўлмиш Бухоро, Самарқанд, Насаф, Термиз, Шош каби шаҳарлар ҳам илмий марказ мақомини сақлаб қолишда рақобат қилган.

ФОЙДАЛАНИЛГАН МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР:

1. Кафавий. Аълому-л-ахёр. /ЎзР ФА ШИ қўлёзмаси, Р: 91. – Вв. 132-133.
2. Лакнавий. Ал-Фавоиду-л-баҳия. – Б. 149.
3. Абу Ҳафс Насафий. Ал-Явоқит фил мавокит. 2а
4. Ибн Ҳажар. Табсир ал-мунтабиҳ би таҳрир ал-муштабиҳ. 2/652
5. Муҳаммад ибн Муҳаммад Забидий. Тож ал-урус мин жавоҳир ал-комус. 35/158
6. Ёқут Ҳамавий. Муъжам ал-Булдон. 1/276.
7. Абдулкарим Самъоний. Ал-Ансоб. 3/114.
8. Абдулқодир Қураший. Ал-Жавоҳир ал-мудия фи табақот ал-ҳанафия. 2/68.
9. Жалолиддин Суютий. Луббул лубоб фи таҳрир ал-ансоб. 1/217.
10. Жамолиддин Абдуллоҳ Ҳимярий. Ан-Нисба илал маводиъ вал булдон. 1/210